

הסרת הקסם מהאהבה הרומנטית והשבתו לחיק המשפחה: ספרי הדרכה דתיים לזוגיות בהתמודדות עם "אתגרי תרבות המערב"

ארי אנגלברג* ונורית נוביס־דויטש**

תקציר. ספרי הדרכה דתיים וחרדיים לזוגיות זוכים בעשורים האחרונים לפופולריות רבה. ערכנו ניתוח של עשרים ספרי הדרכה כדי לבחון כיצד מתמודדים מחברייהם עם האתגר הכפול של הצגת המשפחה הדתית כעדיפה על פני החילוגית, בצד הדרכת הזוגות הדתיים בהתמודדות עם קשיים הנובעים בין היתר מהפגמת ערכים פמיניסטיים, רומנטיים ופסיכולוגיים המאפיינים את התרבות הכללית. מצאנו שלכל הספרים משותפת דחיית האהבה הרומנטית כמקסם שווא ואימוץ מודל "העבודה על הזוגיות" בעזרת פרקטיקות פסיכותרפויטיות המיוחסות למקורות היהדות. נוסף על כך, נשים וגברים מוצגים כשונים מהותית אלו מאלו, ולכן בני הזוג מודרכים לשאוף לשותפות במקום לשוויון. המדריכים מציעים את הגילוי ההדדי בתוך מוסד הנישואין כתחליף לאהבה הרומנטית, ואגב כך מצדיקים את הפער המגדרי בחברתם. שני המאפיינים הללו מגובים בתשתית תיאולוגית המעניקה להדרכה הזוגית ממד טרנסצנדנטי.

אהבה היא ידיעה. כאשר מתייחסים אל הדברים בצורה כזו, אף פעם לא משעמם. תמיד ישארו לנו אין סוף פרטים אותם נוכל ללמוד על האיש לו אנו נשואות (אברמוב, 1996, עמ' 69).

מבוא: המשפחה הדתית כאידיאל

במערכת הבחירות לכנסת ה-16 בחרה המפלגה הדתית המתונה לכנות עצמה "הבית היהודי". לא בכדי נבחר לה כינוי שמרמז לערכים משפחתיים, שכן קיים עניין בקרב קברניטי החברה הדתית לקשר בין הדתיות למשפחתיות יציבה, בעידן שבו הגירושים נתפסים כאחד

* המחלקה לסוציולוגיה ואנתרופולוגיה, האוניברסיטה העברית בירושלים

** המחלקה לפסיכולוגיה, האוניברסיטה העברית בירושלים

שמות המחברים מוצגים בסדר אלפביתי לציון תרומתם השווה למאמר. מאמר זה התגבש בקבוצת המחקר על דתיות חדשה בישראל שפעלה במכון ון ליר בשנים 2007-8. תודה ליו"ר הקבוצה, פרופ' ש"ב אייזנשטדט, לרכוזות, טל כוכבי ורונה ברייר-גארב, ולמשתתפי הקבוצה. תודה לקוראים האנונימיים על הערותיהם ותיקוניהם.

מפגעי המודרנה. חוקרים אמנם עמדו זה מכבר על הקשר בין מוסד המשפחה למוסד הדת (Aldous & D'Antonio, 1983; Berger, 1967), אך המחקר בדבר אופיו של קשר זה סבל מהזנחה במשך שנים רבות (Pankhurst & Houseknecht, 2000). בעשורים האחרונים עובר מוסד המשפחה שינויים רבים הקשורים לתהליכי מודרניזציה, ליברליזציה ושינויים במעמד האישה (Goldscheider & Waite, 1991), ואחד המרכזיים שבהם הוא החשיבות הגוברת של האינטימיות הזוגית באידיאל המשפחתי הרווח בתרבויות מערביות (Illouz, 2007; Jamieson, 1998). במסגרת המאבק שמנהלים זרמים דתיים שמרניים נגד "תרבות המערב" נחלצים אידיאולוגים דתיים לגונן על המשפחה המסורתית (Davidman, 1991; Hardcare, 1993; Lehmann, 1996). בד בבד הם נוטים לאמץ חלק מהמושגים החדשים; השימוש הרווח במונח "זוגיות" מדגים היטב תופעה זו. גם היהדות האורתודוקסית בישראל רואה עצמה כמגוננת על המשפחה המסורתית מאימי המתירנות המינית והמשפחות החדשות (אלאור, 2006; Lehmann & Siebzeher, 2006), וגם כאן הפנימו אידיאולוגים דתיים את רעיון הזוגיות. למשל, בסמינרים להחזרה בתשובה מרבים המרצים להשתמש בטיעון שהרמוניה זוגית מושגת רק במסגרת שמירת מצוות, ושהמשפחה המאושרת באמת היא המשפחה היהודית-דתית.¹ במאמר זה נבחן כיצד מודרכים היום זוגות דתיים בנכחי הזוגיות והנישואין דרך עיון בספרות ההדרכה הזוגית הדתית, סוגה שזוכה לפריחה בשנים האחרונות.

אחד המאפיינים המרכזיים של שיח הזוגיות בחברה המערבית העכשווית הוא התקיימותם של שני שיחים שונים אך משלימים המעצבים את תפיסת האהבה והזוגיות: שיח האהבה הרומנטית ושיח האינטימיות. שיח האהבה הרומנטית מקדש את האהבה הספונטנית והטבעית (אילוז, 2002), תופס את ההתאהבות כמונחים מיתיים (Swidler, 2001) וכולל אמונות באשר לערכה של אהבה ממבט ראשון, קיומה של אהבת אמת הממתינה לכל אדם, יכולתה של אהבה לגבור על כל מכשול והחיוניות להינשא מתוך אהבה. מנגד, שיח האינטימיות, שהחל רווח בתרבות המערבית משנות השבעים ואילך, מרגיש את חשיבות התקשורת הטובה והשיתוף ברגשות כמוסים בין בני הזוג, ובהתאם לכך מבליט את חשיבות העבודה המתמשכת על הקשר (Jamieson, 1998; Shumway, 2003). במובן זה כולל שיח האינטימיות הנחות בדבר הפרוזאיות של האהבה ותפיסתה כ"דורשת עבודה". אפשר להתחקות על שורשי שיח האינטימיות בתרבות התרפויטית של שאיפה ליחסי אובייקט טובים ולתקשורת כנה עם הזולת כמסלול לגילוי העצמי האותנטי (Illouz, 2007).

נראה ששני המודלים מתקיימים בעת ובעונה אחת: בחיי היומיום מעדיפים אנשים רבים את מודל האהבה כעבודה, אך אינם מוותרים על מודל האהבה הרומנטית שבא לידי ביטוי בעיקר בצריכת ספרות וסרטים רומנטיים (אילוז, 2002). אפשר להסביר את קיומם הבלתי-זמני של שני המודלים בכך שמוסד הנישואין כמבנה חברתי-תרבותי דורש את שניהם על מנת לקיימו. האהבה המינית נחוצה כדי שהאוהבים יוכלו לקבל את ההחלטה הגורלית לקשור

1 ראו למשל סדרת המאמרים באתר ערכים בנושא המשפחה היהודית (www.arachim.co.il). קטגוריית "זוגיות ומשפחה" היא הראשונה ברשימת הקטגוריות באתר, וסמינרים רבים שמציע הארגון מתמקדים ב"זוגיות יהודית". למסר דומה מטעם ארגון אחר להחזרה בתשובה, צפו בשיעוריו של הרב ראובן פיירמן על "סוד המשפחה היהודית" באתר של מכון מאיר (www.machonmeir.org.il).

את גורלם באדם אחר, ואילו האהבה הפרוזאית, המתבטאת בספרות ההדרכה ובגישות התרפויטיות לזוגיות, נחוצה כדי לשמר מוסד זה (Swidler, 2001).

בחברה המערבית בכלל, ובארצות-הברית בפרט, זוכה הסוגה של ספרות הדרכה לחיים לפופולריות רבה, עד כדי הגדרתה כתופעת המונים: במאה העשרים נמכרו ספרי עזרה עצמית בארצות-הברית לבדה בכחצי מיליארד עותקים (Butler-Bowden, 2003). אחד הנושאים הנפוצים ביותר הוא הדרכה לזוגיות טובה. גוף הספרות הנרחב הזה הפך בעצמו מושא למחקרים אקדמיים המתחקים על התמות המרכזיות שלו ומנסים להעריך את כיווני השפעתו. בתחום מחקרי זה ממוקם גם המאמר הזה, העוסק בתת-קבוצה ייחודית של ספרי הדרכה לזוגות נשואים: ספרי המגזר היהודי-דתי. כפי שמציין ברנר (2005), "כתיבת ספרות הדרכה מזוית דתית-יהודית היא תגובה מודעת לספרות ההדרכה החילונית" (עמ' 266), ולכן יש לה זיקה למדריכי זוגיות בחברה הכללית.

ספרי ההדרכה הפופולריים הראשונים לזוגיות יהודית-דתית התפרסמו בארצות-הברית בסוף שנות השבעים של המאה העשרים, ובארץ החל פרץ הפרסומים עם צאת ספרה של סימה בצרי הנישואין משימה! (1981).² מאז הלך התחום והתרחב, וכיום אפשר למצוא ספרים כאלה בארונות הספרים של כל הזרמים בציבור הדתי והחרדי, ובמקום נכבד בכל יריד ספרים דתי וחנוות ספרים תורנית. היקף הכתיבה – יותר מ-220 כותרים בנושא פורסמו בעברית בשנים 1981-2009³ – מלמד שהספרות הזאת עונה על צורך של ממש בחברה הדתית. בתוך הציבור הדתי כבר קיימות כמה התייחסויות לגוף הספרות הזה (ברנר, 2005; דרייפוס, 2005), והן נדרשות גם לייחודו בארון הספרים היהודי. למשל, ברנר מציין ש"מחד גיסא אין ספרות ההדרכה לנישואין שייכת במישרין לאף סוגה תורנית מוכרת, מאידך גיסא היא משתמשת באלמנטים מכל אחת מסוגות אלו תוך עיצובם כך שיתאימו לצרכיה" (עמ' 272). התייחסות מחקרית ראשונה לגוף הספרות הזה התפרסמה לאחרונה במסגרת עבודתה של שטדלר (Stadler, 2009), שבחנה את המסרים המופיעים בספרי הדרכה הנקראים על ידי בחורי ישיבה מהזרם הליטאי וזיהתה בספרים מגמה של הגברת המעורבות של אברכים

2 ברנר מעניק את כתר הבכורה לספרו של הרב שלמה אבינר פרקי אהבה: בין איש לאשתו משנת 1983. למעשה, לפחות לגבי החלק החרדי של התופעה קשה להגדיר את נקודת הראשית שלה, משום שהיה עיסוק בנושא גם קודם לשנות השמונים. מאמצע המאה העשרים התפרסמו שני ספרים בעלי השפעה רבה, הנחשבים היום קלאסיקה בתחום ומשמשים מקור השראה לרבים מהספרים החדשים: ספרו של הרב אליהו כי טוב איש וביתו שהתפרסם לראשונה בשנת 1957 וזכה מאז ל-11 מהדורות, וספרו של הרב שלמה וולבה מאמרי הדרכה לחתנים שהתפרסם לראשונה בשנת 1975 וזכה מאז לשמונה מהדורות. גם ספרים אלו מתבססים על ספרים מוקדמים יותר, כגון ספרו של רמב"ן אגרת הקודש בכונת הזיווג מהמאה ה-13 בספרד. לכן לא יאה זה מדויק להתייחס לספרות ההדרכה הזוגית כסוגה שצמחה יש מאין בסוף המאה העשרים, אך אין ספק שהיקפו של גוף הספרות שמתפרסם משנות השמונים של המאה העשרים הוא חסר תקדים ומתייחד במאפיינים צורניים ותוכניים המבחינים אותו מקודמיו.

3 על פי ספירה שערכנו בהתבסס על קטלוגים של ספריות, חנויות ספרים ומקורות נוספים, מצויים ברפוס יותר מ-220 ספרים וקונטרסים שיצאו בעברית מאז 1981 בתחום ההדרכה לזוגיות יהודית-דתית. מלבד חיבורים שנכתבו במקור כספרים, יש גם חיבורים שמבוססים על קלטות או על דרשות ושיעורים שהועלו על הכתב. בספרים שבהרנו יש ייצוג לכל הסגנונות הללו. עדות לפריחת הסוגה בשנים האחרונות אפשר לראות גם בכך שבשנים 2008-2009 התפרסמו יותר מעשרים כותרים חדשים.

בחיי משפחותיהם. לטענתה, מגמה זו היא תולדה של השפעת השיח הפמיניסטי על מודל האדיקות החרדי.

בחרנו לבחון ספרים שמחבריהם שייכים לאגפים שונים של הציבור האורתודוקסי. למרות החלוקה הרווחת של האורתודוקסיה לחרדים ודתיים־לאומיים, יש מכנים משותפים המצדיקים את הכללת שתי הקבוצות בקטגוריה אחת של אורתודוקסים. המרכזי שבהם הוא הנטייה להגן על המסורת והנצחי מפני המודרני והזמני (רביצקי, 2006). מכנה משותף זה הוא שיוצר את המורכבות המעניינת שבספרי ההדרכה הדתיים. יש לזכור שמחברי הספרים רואים עצמם (או שאחרים רואים אותם) כקברניטים ומורי דרך לציבור הדתי, ולכן יותר משהספרות הנכתבת משקפת את המציאות של המשפחה הדתית, היא בבחינת כתיבה אידיאולוגית (שגיא, 2006) המשתדלת להציג את הפתרונות שהיא מציעה לבעיות הזוגיות כפתרונות יהודיים אותנטיים שהתקיימו מימים ימימה, גם אם התכנים שאולים מעולם הטיפול הפסיכולוגי המודרני. מקורות ההשראה הטיפוסיים לספרי ההדרכה החילוניים – שיח האהבה הרומנטית, הפמיניזם ושיח האינטימיות הפסיכותרפויטי – מציבים אתגר מורכב בפני האידיאולוגים הציונים־דתיים והחרדים בבואם להסביר את עקרונות המשפחה הדתית לציבור שלהם. לפיכך הם מתפלמסים, מנכסים, מציעים חלופות ומבצעים התאמות לאידיאל הזוגיות החילוני. כמשימה הסברתית פנים־מגורית המצב מורכב יותר מאשר נרמז ברטוריקת "סוד המשפחה היהודית", משום שניסיונם של המחברים מוכיח שגם הזוגיות הדתית רחוקה מלהיות נטולת בעיות.

אפשר לראות את המתח שבו נתון הציבור הציוני־דתי בתחום הזוגיות בדוגמה הבאה: הרב שלמה אבינר (2007) פרסם באתר האינטרנט "כיפה" מאמר המיועד לבני המגזר הדתי, ובו תלה את ריבוי הרווקים במגזר זה בהשפעתם של אידיאלים מערביים: "האינדיבידואליות היתרה מרעילה לנו את החיים המוסריים, ומהווה מכשול ראשי לנישואים מאושרים ולנישואים בכלל", טען שם. מעניין שרוב התגובות באתר שללו בחריפות את עמדת הרב: "ומה עדיף, כבוד הרב? אדם שחי בשקר עם בן/בת זוגו או אדם שחי בשלמות עם עצמו?" כתב אחד, ואחר הודה: "גם אני יודע שמודל הזוגיות שלי יונק את עצמו יותר מאינספור הסרטים הדביליים שראיתי מאשר מעומק תורתנו הקדושה. [...] מנסים לעטוף את אהבתנו הילדותית והרומנטית בדפי השולחן־ערוך. מתאהבים ומתחתנים, וברקע מהדהדת ללא מנוח השאלה – האם זאת האהבה?".

על אף ההבדלים בין הספרים, שעליהם נעמוד בקצרה בהמשך, אפשר היה לזהות בהם כמה מסרים מרכזיים שחזרו על עצמם. במאמר זה נבסס את הטענה שבספרות ההדרכה הדתית לזוגיות קיימת מגמה של הסרת הקסם ממושג האהבה הרומנטית הנתפסת כחילונית ומערבית, לטובת תפיסת אהבה יהודית־מוסרית הנובעת מעבודה זוגית, בד בבד עם מגמה משלימה של השבת הקסם, שמתבטאת בגישה מהותנית להבדלים בין המינים, שחוזרת ומופיעה בכל הספרים שבדקנו.

ההליך: ניתוח ספרי הדרכה לזוגיות במגזר הדתי

לצורך המחקר הכנו רשימה מקיפה של ספרי ההדרכה היהודיים-דתיים לזוגיות שיצאו מאז שנות השמונים של המאה העשרים ומיינו אותם לפי שני מגזרים עיקריים: ציוני-דתי וחרדי. לאחר מכן, מתוך התייעצות עם פסיכולוגים דתיים, מדריכי כלות וחתנים, רבנים, מוכרי ספרים, יועצים וקוראים, בחרנו מדגם הטרוגני ומכוון (purposeful sample) של עשרים ספרים שיאפשרו ניתוח מקיף ומעמיק ככל האפשר של התופעה. רוב הספרים שנתחמו הם מהמקובלים ביותר במגזרם, יצאו בכמה מהדורות ושפות ונכתבו בידי מחברים, גברים ונשים, שמרבים לכתוב על זוגיות. לצדם כללנו ספרים אחדים שפונים לקהלים ייעודיים כמו קהל החוזרים בתשובה. רוב המחברים הם רבנים או רבניות (נשות רבנים), ומקצתם יועצי נישואין בעלי הכשרה טיפולית, מדריכות כלות או מדריכי חתנים.

הספרים שבחרנו המייצגים את המגזר הציוני-דתי משקפים רצף שנע מהאורתודוקסייה המודרנית הליברלית, דרך המגזר הדתי-לאומי ועד לחרדיות הלאומית השמרנית. במגזר החרדי נהוג להבחין בין הזרם הליטאי-מתנגד, הזרם החסידי והזרם המזרחי-ספרדי,⁴ אך הגענו למסקנה שההבחנה החשובה לענייננו היא בין ספרים המנהלים שיח גלוי עם רעיונות מהחברה הכללית, שאותם נכנה "חרדיים מתונים" (רוב ספרי המגזר הליטאי); ספרים מסתגרים המושפעים מהסובב אותם בעקיפין בלבד (רוב ספרי המגזר החסידי וכמה מספרי המגזר הליטאי), שאותם נכנה "חרדיים שמרניים"; ופרסומים של חסידויות שעושות מאמצים רבים להחזיר בתשובה (ברסלב וחב"ד), שאותם נכנה "חרדיים מקרבים".

קשה היה למצוא בחנויות קונטרסים חסידיים שאינם שייכים לקטגוריית המקרבים. חוקר החסידות ד"ר בנימין בראון אמר בפנינו שרוב החסידויות מתרחקות ת"ק פרסה מדיון פומבי ביחסי אישות, ולכן יש בחסידויות רק קונטרסים המיועדים לאברכים לפני נישואיהם, שמתמקדים בהנחיות לגבי יחסי אישות, עוברים מיד ליד ונמצאים בשימוש כבר שנים רבות. מאחר שאנו עוסקים בספרי הדרכה לזוגיות הנמכרים בחנויות והתפרסמו מ-1980 ואילך, לא כללנו קונטרסים כאלה בניתוח שלנו.

תשעת ספרי ההדרכה שנבחרו לייצג את המגזר הציוני-דתי, לפי הסדר מהקצה האורתודוקסי-מודרני לחרדי-לאומי הם: איש ואשה (אלישיב קנוהל, 2005); ורבק באשתו (נעמי וולפסון, 2005); הנישואין משימה! (סימה בצרי, 1981); למלכה אין בית, למלך אין כתר (מיכל פלהיימר, 2002); נישואין: מימוש עצמי, בנין משפחתי (דבורה ארציאל, 1998); ואהבת לרעייתך כמוך (שלמה אבינר, 2000); אחותי כלה (שלמה אבינר, 2002); בניין שלם (אביזהר הראל, 2005); שכינה ביניהם (משה בלייכר, 2005).

עשרת ספרי ההדרכה שנבחרו לייצג את העולם החרדי הם:

- 4 ההבחנה נעשתה על פי ה"הסכמות" המובאות בפתח הספר ועל פי קריטריונים אחרים, כגון הרבנים המצוטטים בספר, הנושאים הנדונים בו, ואף שפת הספר.
- 5 הסיווג מבוסס על זהות המחבר, בית מדרשו והוצאת הספרים, וכן על ניתוח התוכן של הספרים.

- ספרים חרדיים מתונים: הבית היהודי (שני כרכים) (שמחה כהן, 1995, 1997); שידוכים וזיווגים (יהודה ליבוביץ', 1988); שניים שהם אחד (ירמיהו ותהילה אברמוב, 1996).⁶
- ספרים חרדיים שמרניים: מאמרי הדרכה לחתנים (שלמה וולבה, [1975] 1996);⁷ שלום באהלך (דן זאב סגל, 2001); תפארת אבות (שמשון דוד פינקוס, 2002).
- ספרים חרדיים מקרבים: אור הבית (מנחם מנדל שניאורסון [הרבי מלובביץ'], 2001); סביב למשפחה (דוד גבריאלי, 1996); הנישואין: גן שושנים (שאול רפאל, 2000); אוצר שלום-בית (אליעזר שיק, 1998).

ניתחנו כל ספר ניתוח תוכן קטגוריאלי כדי ליצור בסיס להשוואה בין הספרים, וכן ניתוח עומק הוליסטי כדי לעמוד על המסרים והסגנון הייחודיים לכל ספר. לאחר מכן ערכנו ניתוח משווה בין הספרים. הניתוחים נערכו ברוח גישת התיאוריה המעוגנת בשדה (grounded theory analysis) (Strauss & Corbin, 1990). להלן יוצגו ממצאי הניתוח בסדר הבא: ראשית, נידרש בקצרה להבדלים בין הספרים ונתמקד בסוגיית היחס לפסיכותרפיה בכל מגזר, ולאחר מכן נרחיב באשר לדמיון במקורות הסמכות של הכותבים והדמיון הרעיוני המתבטא בשני מסרים מרכזיים המשותפים לכל הספרים: ניכוס רעיון האהבה כעבודה על חשבון האהבה הרומנטית לפני הנישואין ואחריהם, ורעיון השותפות ללא שוויון, הנובע ממהותנות מגדרית.

ממצאי הניתוח: בין שונות למסרים משותפים

שונות מגזרית

החלוקה למגזרים היא מהמאפיינים הבסיסיים של החברה בישראל בכלל ושל החברה היהודית-דתית בפרט. כצפוי, מצאנו הבדלים סגנוניים ותוכניים בין הספרים המשתייכים למגזר החרדי לבין אלה המשתייכים למגזר הציוני-דתי. ההבדלים באו לידי ביטוי הן בתפיסת זהותם של הנמענים ועולמם החברתי, והן בהיעדר תכנים מסוימים ובהופעתם של אחרים. לדוגמה, בספרים החרדיים אין התייחסות לחיי אישות, ואלה זוכים לעיסוק נפרד בקונטרסים שעוברים מיד ליד. לעתים מצוין בראשית הספר במפורש שהוא אינו עוסק בהיבטים פיזיים של הזוגיות.⁸ לעומת זאת, נושא האישות מקבל מקום ברוב הספרים הציוניים-דתיים, גם אם בשפה נקייה ובצמצום. מצד שני, הספרים החרדיים מרבים להתייחס למציאות זוגית שבה הבעל מקדיש את עתותיו לתורה, המשפחה מרובת ילדים והפרנסה אינה מצויה

6 את הספר שניים שהם אחד (1996) כתבו בני הזוג ירמיהו ותהילה אברמוב כספר אחד בן שני חלקים: (א) בין אשה לרעותה – להיות רעיה יהודיה, מאת תהילה אברמוב; (ב) בין איש לרעהו – להיות בעל יהודי, מאת הרב ירמיהו אברמוב.

7 ספרו של וולבה אמנם התפרסם לראשונה ב-1975, אך בחרנו להתייחס אליו הן משום שהוא נחשב אחד מאבות התחום ומצוטט רבים מהספרים האחרים, והן משום שהוא ממשיך להתפרסם במהדורות חדשות, שהאחרונה שבהן היא מ-1999. הציטוטים במאמר זה לקוחים מהמהדורה של שנת 1996.

8 למשל בספרו של כהן הבית היהודי, כרך ב.

בשפע (ברבים) מספרי ההדרכה האישה מוצגת כעקרת בית, אף שבפועל שכיח המצב שבו הבעל לומד תורה ואשתו יוצאת לפרנס). נושאים אלה אינם רווחים בספרים שנמעניהם ציונים-דתיים. גם ההתמודדות עם המשפחה המורחבת, כגון היחסים בין הכלה לחמותה והאופן שבו על האברך לכבד את הורי אשתו, מודגשת יותר בספרים חרדיים. זיהינו גם הבחנות בין תת-מגורים. למשל, בספרים החרדיים-ספרדיים שקראנו יש מאפיינים רבים של הדרשנות החרדית-ספרדית, כגון הדיבור הכפול אל אברכים המקדישים את עתותיהם לתורה ואל שומרי מסורת העובדים למחייתם (Lehmann & Siebzeher, 2006). את ההבדלים המגוריים בין הספרים נדגים בבחינתו של נושא אחד: היחס לשיח הפסיכותרפויטי.

הבדלים ביחס לשיח הפסיכותרפויטי

שאלת היחס לגוף הידע הפסיכולוגי ולתרבות הטיפול הנפשי היא שאלה מתבקשת בניחות הסוגה המדוברת, ומהניחות שביצענו עולה שמנעד ההתייחסויות לנושא רחב ותואם במידה רבה למידת השמרנות הדתית של הכותבים. המחברים השייכים לאגף הליברלי של הציונות הדתית מרבים לתווך מסרים פסיכולוגיים לקהל שלהם, החרדים הלאומיים והחרדים המתונים עושים בהם שימוש בורר ומנכס, והספרות החרדית-שמרנית נוטה לרדות את התחום או להתעלם ממנו לחלוטין. נפרט עתה לגבי ארבע האפשרויות הללו:

תיווך – יש מחברים שמזדהים עם האקלים הפסיכולוגי הכללי בחברה ומעבדים אותו קלות כדי לענות על צורכי מגורם. כך למשל מתווך קנוהל (2005), השייך לאורתודוקסייה המודרנית, את המסר הפסיכולוגי שביקורת היא הרסנית לזוגיות בעבור קוראים דתיים שחיים לאור מצוות "הוכח תוכיח את עמיתך" ומאמינים שחשוב ונכון להוכיח את האחר על חטאיו:

ככלל עדיף שכל אחד ינסה לתקן את עצמו ולא את בן זוגו ועל ידי כך יבוא שלום לבית, שגם הוא [נוסף על "הוכח תוכיח"] ערך חשוב ביהדות. אין הכוונה שלא יעסקו בתוכחה כלל אך במסגרת החתירה לאווירה טובה בבית עלינו לזכור שהמינון בעניין זה הוא קריטי (עמ' 80).

ניכוס – המסויגים יותר מנכסים את תובנות הטיפול הזוגי והפסיכולוגיה לעולם מקורות היהדות ומייחסים אותן לאבות האומה. כך הם מכשירים אותן גם לקהל הדתי. למשל, בעל שידוכים וזיווגים מתפעל מגאונותו של אליעזר עבד אברהם השדכן ש"מופיע לפנינו כפסיכולוג המומחה ביותר" (עמ' 66), ואבינר בספרו ואהבת לרעייך כמוך מציינ: "תרגום אונקלוס מוסיף מילה: 'על כן יעזוב איש בית משכבי אביו ואמו'. הפסיכולוג היהודי פרויד היה מאוד מרוצה מהתרגום שמשמעותו היא, שהילדים צריכים להתרחק מהעניינים האינטימיים של הוריהם" (עמ' 252).

ברירה – טכניקת ביניים אחרת היא שימוש מסויג בתובנות הפסיכולוגיות אגב הבחנה בין הטכניקות ובין הערכים ובין מטפלים חילונים לדתיים, או מתוך פסילת הקורפוס הפסיכולוגי ככלל בצד נכונות להיעזר בעקרונות מסוימים ממנו. "אלו ואלו דברי פסיכולוגים מתים, אבל גם זה פועל" מציינ אבינר (2002, עמ' 155) במידה של ציניות בהביאו כמה רעיונות מהפסיכולוגיה הפסיכודינמית. הרבי מלובביץ' (2001) מתיר "ביקור אצל פסיכולוג" לשם

טיפול זוגי (עמ' 112), אך מגביל זאת לתקופה קצובה וקובע שעל רב ומורה-הוראה לקבוע מתי מותר להעביר מקרה כלשהו לטיפולו של פסיכולוג (שם, עמ' 134).
 דחייה מובלעת או מפורשת – מבין המחברים החרדים השמרנים, ולעתים גם בקרב המחברים האחרים, יש שדוחים באופן מובלע או מפורש את השיח התרפויטי. בקרב בעלי שלום באהלך, תפארת אבות ואוצר שלום־בית אפשר לזהות את הדחייה בעיקר בהיעדר התייחסויות כלשהן לשיח הטיפולי ולמושגים פסיכולוגיים. בלייכר בספרו שכינה ביניהם מציין מפורשות מדוע ספרו אינו שייך לזירה הטיפולית:

שוב להדגיש: איננו עוסקים בהדרכות פסיכולוגיות כיצד יהיה לאיש ולאשה נחמד ונעים יחד וכדומה, אלא אנו עוסקים בתורה, כיצד אותה אמת אידיאלית, טהורה ואצילית שביסוד חיינו, אותה תכונה ושאיפה אחדותית שבקרבנו, יוצאת אל הפועל בתוך חיי בניין הנישואין (עמ' 57).

ובעל אוצר שלום־בית מסביר מדוע לקהל קוראיו אין טעם להיעזר בספרי הדרכה כלליים לזוגיות: "כי חיי הנישואין של בר ישראל אינם כחיי הנישואין של גויי הארצות ואומת העולם, או כחיות יער, אלא חיים עליונים, חיים קדושים, חיים מקושרים אל הקדוש־ברוך־הוא" (עמ' קצא).

ריבוי העמדות כלפי הסמכות הפסיכולוגית בספרות ההדרכה שניתחנו משקף את האמביוולנטיות כלפי הפסיכולוגיה בכלל בקרב המגזרים הדתיים. אין ספק שטעות היא להציג את הדתיים כמי שעומדים מנגד לשיח הפסיכותרפויטי ומתמודדים אתו כמו מבחוץ, שכן החשיבה הפסיכולוגית חלחלה כבר מזמן מהתרבות החילונית־מדעית שבה צמחה אל כלל התרבות המודרנית, שהעולם הדתי הוא חלק אינטגרלי ממנה. למעשה, בעשורים האחרונים מסתמנת מגמה של יצירת אינטגרציה וגיבור בין השיח התרפויטי לשיח הדתי בעולם כולו, וזו לא פסחה על המגזרים היהודיים־דתיים בישראל. במסגרת תהליכי "הרחגה של הפסיכולוגיה ופסיכולוגיזציה של היהדות" (נוביס־דויטש, 2010) חל מעבר מהצבת התחומים זה כנגד זה להעמדתם זה בצד זה, אגב שטושטש ההבדלים ביניהם, כשהפסיכולוגיה מאמצת מהדת אלמנטים מעניקי משמעות על־אישית, והיהדות מאמצת מהפסיכולוגיה את הדגש על עולמו הפנימי של הפרט. אחת מהשלכותיה של המגמה הזאת היא נטייה לתפוס את המפגש בין הפסיכולוגיה ליהדות כהרמוני ומעשיר אהדדי, אך האינטראקציה בין האתוס הדתי לאתוס הפסיכואנליטי המצוי בבסיס השיח התרפויטי מעלה גם קשיים ועימותים. בידוע שתחילת המפגש בין הפסיכואנליזה לדת הייתה רווית מתחים בעקבות הצגתו של פרויד את הדת כנורוזה קולקטיבית (Freud, 1930), אך גם היום עולים קונפליקטים ערכיים, כמו בשאלת הכפיפות לאל מול אוטונומיה אנושית, או צורכי הפרט מול צורכי המשפחה והקהילה. נראה שבשל תפקידן הדומה של הפסיכותרפיה והיהדות כמסגרות מעניקות משמעות, ומאחר שכל אחת מהן עונה על צורכי האדם מכיוונים אחרים, מצויות המורכבות והעימותים בלב המפגש ביניהן.

לאחרונה אפשר לראות בעולם החרדי מופעים רבים יותר של "קליטה ושילוב של מקורות סמכות שונים ובהם פסיכולוגיה, רפואה, ספרות וטכנולוגיה" (קפלן ושתדלר, 2009, עמ' 7). אך היקלטות מקורות הסמכות הללו אינה תהליך פשוט. יפה (2009) חקרה את השתלבות החשיבה הפסיכולוגית בגני ילדות חרדיים וטענה שהעמדה החרדית כלפי פסיכולוגיה וטיפול

היא מורכבת ואמביוולנטית. יפה מסיקה: "נראה שהחברה החרדית נמצאת היום בתהליך של משא ומתן בין שתי הגישות" שטרם הניב פירות אינטגרטיביים, ו"כרגע נוכחים בה הדיאלוג, המאבק, והשיח הרב קולי" (שם, עמ' 40). מצב דומה קיים בספרי ההדרכה הדתיים לזוגיות, אלא שבניגוד למקרה של גני ילדות חרדיים, הרחוקים ממוקדי הכוח בחברה החרדית (ילדות צעירות והנשים המטפלות בהן), ספרים אלו נכתבים על ידי רבנים או דמויות מובילות אחרות שאמורות לייצג את האידיאולוגיה החרדית בנושא נישואין. כאן החדירה של הפסיכולוגיה היא דרך הרבנים ומחברי הספרים המפנימים את תכניה ולא על ידי גורם חיצוני ממסדי כמו שירותי הייעוץ. ואכן, ברוב הספרים שבחנו, התובנות הפסיכולוגיות והמקורות היהודיים משורגים ומשולבים אלה באלה, אך המתח ביניהם אינו מתבטל אלא מתבטא במגוון דרכים במגזרים השונים, על ידי מנגנוני התיווך, הניכוס והברירה שציינו.

אם כן, ניכרת שונות בין המגזרים ובתוכם, הנובעת בין השאר מהבדלי עמדות כלפי המודרנה והערכים הנלווים אליה. אך על אף ההבדלים אנו מבקשים לטעון שדווקא מבחינת המסרים המרכזיים בספרים, קיימות נקודות דמיון חוצות מגזרים שעשויות ללמדנו על אסטרטגיות משותפות של המחברים להתמודדות עם "אתגרי המודרנה". במכנים המשותפים הללו נתמקד להלן.

מכנים משותפים

מקורות הסמכות של הכותבים, נושאי הדיון והסגנון

כאמור, רוב הכותבים הם רבנים, וניכר שהם שואבים את סמכותם מהמרכז החברתי הרבני. נתון זה בא לידי ביטוי גם ב"הסכמות" המופיעות בפתחי הספרים וגם בבחירת נושאי הדיון ובסגנון הכתיבה. לדוגמה, הרב שלמה אבינר הוא מחשובי הרבנים והפוסקים בציונות הדתית, והוא משמיע תדיר את עמדותיו בנושאי זוגיות ובמגוון נושאים אחרים מעל שלל בימות. הרב שמחה כהן אינו נחשב סמכות הלכתית, אך הוא מרצה פופולרי בחברה החרדית. חמישה מהספרים שניתחנו נכתבו בידי נשים: ארבע מהמגזר הציוני-דתי, ואחת חרדית-אמריקאית. גם המחברות מסתמכות על מקורות סמכות רבניים. אפילו מחברת למלכה אין בית, למלך אין כתר הליברלית יחסית מעידה על עצמה שהיא שואבת את רעיונותיה מהרב חיים סבתו, וכך פורשת עליה את חסותו. העובדה שאין כותבות חרדיות-ישראליות אינה מפתיעה, היות שכפי שציינה שנקר (2009), לחרדיות-ישראליות אין סמכות להשמיע קול בנושאים תורניים.

נושאי הדיון מעלים תכנים משותפים שהנם ייחודיים לזוגיות יהודית-אורתודוקסית. לדוגמה, השילוב של עקרונות הלכתיים בתוך הייעוץ הזוגי משותף לרוב הספרים שסקרנו, וראשונה לסוגיות הנושאות אופי הלכתי היא טהרת המשפחה, שאליה נדרשים רוב הספרים. בכמה מהספרים הדיון ההלכתי בנושא טהרת המשפחה תופס את חלק הארי של הספר, ורק חלק קטן מוקדש לנושא "שלום בית". סוגיות הלכתיות אחרות שהספרים נדרשים אליהן הן שימוש באמצעי מניעה, הפלות, אוננות, שימוש באמצעי תקשורת והקפדה על צניעות, כשרות ושמירת שבת בהקשר של השפעתן על הזוגיות. נראה שהעירוב של נושאים הלכתיים עם נושאים הקשורים ליחסי הזוג משמש גם לאישוש הסמכות הרבנית בנוגע לפן זה של החיים. שאול רפאל החרדי-ספרדי פותח את ספרו הנישואין: גן שושנים בטעון שאין להפריד בין תחומים אלה: "דעה נפוצה מפרידה בין עשיית המצוות, המכונה 'פולחן' לבין

החיים עצמם, מבלי להתייחס לקשר העמוק ביניהם, שהם מצוות־חיים, וההולך לאורם נקרא 'חי בהם', כמאמר הכתוב, זוהי דעת תורה! (עמ' 1). על כל פנים, ההימנעות היחסית מעיסוק בצד המיני של הזוגיות וראיית הזוג כחלק ממעגל משפחתי רחב יותר הן שניים מהמאפיינים המבחינים בין ספרות ההדרכה הדתית ובין ספרות ייעוץ זוגי חילונית, שנוטה להתמקד בתא המשפחתי המצומצם ולתפוס את הפן המיני כחלק בלתי נפרד מזוגיות טובה.⁹

מבחינה סגנונית אפשר לזהות כמה מכנים משותפים: ראשית, בכל הספרים נעשה שימוש במונחי מצווה וחיוב הלקוחים מהשיח ההלכתי לצורך חיזוק סמכותן של ההנחיות, גם כשאין מדובר במצווה של ממש. למשל, אלישיב קנוהל (2005) האורתודוקסי־מודרני כותב ש"אפשר לקבל בשום אופן 'הקשבה לזולת' המלווה בצפייה בטלוויזיה [...] שפת הגוף היא אחד מהרכיבים החשובים בשיחה ואנו מצויים להיות מודעים לכך" (עמ' 54, ההדגשה שלנו – א"א ונג'ד). סיבה נוספת לשימוש ברטוריקת המצוות היא יצירת הנעה לבן התורה להקפיד על שלום בית, כפי שמציין בעל שלום באהלך: "כדי שעי"ז [על ידי זה] ידע בכל מצב ומאורע שמזדמן לו בביתו איזו מצוות עשה או לא תעשה שעומדים לפניו לקיימם, ובע"ה יהיה לו זה לחיזוק גדול לקיים ולהרבות שלום בביתו" (עמ' טו).

שנית, לרבים מהספרים סגנון כתיבה אידילי הגובל לעתים בפאתוס. אף על פי שהזוגיות מוצגת כזירת מאבקים, מוצב לקוראים אידיאל דתי נעלה של זוגיות כשלמות וכמשכן לאלוהות. הכלים להשגת אידיאל זה לקוחים מתורת המוסר, והפרס המובטח הוא עצום: "אם יעמדו במשימה זו ויחסי אחווה טהורה ישררו ביניהם, תאוחד אישיותם וביתם יהפך לבית מקדש בזעיר אנפין" (כהן, 1997, עמ' 8). כהן מצטט גם את הרב אברמסקי:

דברי חכמינו זכרונם לברכה הטביעו על חיי אישות בישראל חותם של חזון אשר מילי דשמיא ומילי דארעא נשקי אהדדי [עניינים שברוח ועניינים שבחומר נושקים אלו לאלו], ויעשוהו נושא יעוד נשגב של מהות מוחשית ורוחנית להיות שותפו של הקדוש ברוך הוא בהקמת בנין עדי עד (שם, עמ' 53).

שלישית, הספרים מרבים לצטט מקורות לצורך חיזוק סמכותם של הכותבים וכדי לעגן את עצותיהם. מעניין לראות שהמחברים נמנעים בדרך כלל מציטוט המקורות התלמודיים שדנים ביחסים בין בעל לאשתו, אולי בשל סיפורים המופיעים בספרות חז"ל שבהם מתוארים יחסים בלתי אידיליים בעליל בין כמה מחכמי התלמוד לנשותיהם. תחת זאת, לעתים קרובות הם מסבים לזירת הזוגית מקורות של ספרות המוסר שכוונו במקורם לעבודה עצמית של בחורי ישיבות ועוסקים ביחסי אברך עם חבריו לשיבה או ביחסייהן של דמויות מהתנ"ך זו עם זו.

9 למשל, בספר סוד הקשר הזוגי (צור וצור, 2006) טוענים המחברים שאין די באהבה כדי לשמר זוגיות טובה ומדגישים את חשיבותה של ה"מינימיות", שילוב של מין ואינטימיות, בחיים הזוגיים. בספר יש נישואין מאושרים (ולרשטיין ובלקסלי, 1995) טוענות המחברות ש"חיי מין טובים [...] עומדים בבסיס הנישואין הטובים" (עמ' 152), והשוו לכהן בספרו הבית היהודי הכותב ששמע מפי הרב וולבה ששמע מהחזון איש כי "אין זה מן ההכרח שצריכה להיות משיכה הרדית [...] די בכך שאין דחייה ממנו" (1995, כרך א, עמ' 31).

נציג עתה שני מסרים רעיוניים שזיהינו כמשותפים למכלול הספרים שניתחנו, מלבד הברלי מגזר וסגנון:

ניכוס רעיון ה"אהבה כעבודה" על חשבון האהבה הרומנטית מהליברלי ביותר ועד לשמרני ביותר, כל הספרים שקראנו מתחו ביקורת על אתוס האהבה הרומנטית וזיהו אותה לעתים עם הוליווד ולעתים עם "תרבות המערב" באופן כללי. "אהבה היא אולי המילה שזכתה בכל השפות למשמעויות המסולפות והמעוותות ביותר", טוען אברמוב (1996, עמ' 181). אחד המאפיינים הייחודיים של המדריכים הדתיים הוא ההבחנה החדה שהם עורכים בין יחסי הזוג לפני הנישואין ואחריהם, ובהתאם לכך בין מאפייני הזוגיות הראויה ומקומה של האהבה בשני השלבים.

א. לפני הנישואין: תהליך החיפוש אחר בן זוג או בת זוג בכל הספרים שנסקרו יש ניסיון להמעיט בערכה של האהבה הזוגית לפני הנישואין. ספרים מהמגזר החרדי אמנם עסוקים בכיסוס ובהצדקה של שיטת היכרויות הנשלטת על ידי הורים ורבנים, ואילו ספרים ציוניים-דתיים מתייחסים לעולם שבו הצעירים יוצאים למצוא את בני זוגם בכוחות עצמם, אך למרות הבדלים אלה, נראה שהכיוון המחשבתי שאליו שואפים כל הספרים ביחסם לנושא זה דומה.

כאמור, הספרים החרדיים טוענים שראוי שההורים והמחנכים ינהלו את תהליך השידוכים. בעל סביב למשפחה דורש את הפסוק מקהלת "מוצא אני מר ממוות את האישה" כך: "אם הוא אומר מוצא אני, ללא התייעצות עם רבנים, אז זה מר ממוות" (עמ' 52). יש ספרים שמתייחסים למציאות זו כמובנת מאליה ואינם טורחים להצדיקה,¹⁰ ואילו אחרים מתעמתים עם השקפות העולם הרווחות בעולם המערבי בדבר הצורך להתאהב לפני הנישואין.¹¹ הספר שידוכים וזיווגים מוקדש כולו להדרכה תורנית בנושא חיפוש בני הזוג ומתפלמס ארוכות עם תפיסות מערביות בעניין זה מתוך עמדה ליטאית-רציונלית מובהקת. ליבוביץ' פותח את ספרו בהצדקת שיטת ההיכרות החרדית, שבה אחרים מעורבים בתהליך בחירת בן הזוג:

בתקופתנו "המתוחכמת", רוב בני האדם לא ירצו להעלות על הדעת הצעה מעין זו – שמישהו אחר יהיה שותף בבחירת בן זוגם, אבל האם אנשים אלה פועלים באמת ביתר חכמה מהדורות הקדומים? [...] יבינו היטב אנשים פקחים, שאין לבטוח על שיפוט אישי כשהעניין נוגע לרגשות אישיים סוערים. במקרים כאלה מוטב להם לסמוך דווקא על אחרים, שייטיבו להבחין בין אמת לבין שקר ואשליה (עמ' 20).

ליבוביץ' מבסס טיעון זה על שיעור הגירושין הגבוה בחברה החילונית, תופעה שהוא תולה ב"נגיעה העצמית", כלומר בחוסר האובייקטיביות של האדם כשהוא בא לבחור לעצמו בן זוג או בת זוג. הטענה ששיטת ההיכרות החילונית-מערבית אינה רציונלית נפוצה בספרות ההדרכה החרדית. במאות ה'18 וה'19, כשבחברות המערביות חל מעבר משיטת שידוכים

10 אוצר שלום-בית, שלום באהלך, תפארת אבות, שכינה ביניהם.

11 הבית היהודי, שניים שהם אחד.

שבה ההורים קבעו למי יינשאו ילדיהם לגישה המאפשרת בחירה אישית של בני זוג, טענו המצדדים במהלך שהבחירה החופשית רציונלית יותר, שכן אין לסמוך על ההורים שיעדיפו את טובת בניהם על פני טובת־שלהם (Stone, 1979). בניגוד לכך, בספרי ההדרכה הדתיים העכשוויים אין הכרה באפשרות שטובת הבנים והבנות אינה השיקול היחיד המדריך את ההורים, אך הם ללא ספק הפנימו את שיח הרציונליות, והם משתמשים בו כדי לטעון טענה הפוכה בדבר אי הרציונליות שבבחירה האישית כבן זוג או בת זוג.

בניגוד לחברה החרדית, בחברה הציונית־דתית מקובל שהרווקים והרווקות בוחרים את בני זוגם בכוחות עצמם ונישאים לאחר תקופת חיזור ממושכת יותר. מבין הספרים הציוניים־דתיים שסקרנו שניים עסקו באריכות בנושא זה: אחותי כלה של שלמה אבינר והקונטרס למלכה אין בית, למלך אין כתר של מיכל פלהיימר. שני ספרים אלה מסמנים את גבולות הגזרה של הכתיבה הציונית־דתית על אופי החיפוש של בני זוג. אבינר עוסק בעיקר בהגבלת הזוג הצעיר, ומבקריו ראו בכך ניסיון לחרדיזציה של תהליך החיזור המקובל בציבור הציוני־דתי. בין היתר, הוא פוסל לחלוטין את הידידות בין גברים לנשים מחוץ למסגרת הנישואין, ולדעתו אין צורך להיפגש יותר מארבע או חמש פעמים לפני שמחליטים אם להתחתן או לא. לעניין זה הוא מצטט את מחבר ספרי ההגות והמוסר החרדי הרב אליהו דסלר: "אלו הטוענים שזקוקים לפגישות ארוכות ומרובות, זה תואנה של היצר הרע כדי לאפשר בילוי משותף" (אצל אבינר, 2002, עמ' 12).

מקרה מבחן לטיעונו שהאהבה הרומנטית נדחית בספרות הזוגיות הדתית הוא הקונטרס שחיברה פלהיימר (2002), הסמן הליברלי בנושא זה, שחושבת שראוי שבני הזוג יפתחו קשר עוד לפני הנישואין. פלהיימר מזהירה: "אין בשום אופן להחליט כאשר לא קיים רגש כלפי השני", אך אפילו היא מאמינה שאין צורך "לחוש מאוהבים בקביעות כדי להחליט על אירוסין [...] מכיוון שההתאהבות הינה מצב של חוסר איוון, ולא ניתן להיות כך באופן קבוע" (עמ' 24). הרגש שרצוי שיתקיים בין בני זוג המחליטים להתחתן הוא אמנם חיובי, אך רחוק מהמשיכה סוחפת החושים שנתפסת כאידיאל תרבותי חילוני: "אדם צריך לשאול את עצמו: האם יש לי געגועים? האם אני מצפה למפגש? האם נעים לנו ביחד? האם אכפת לנו אחד מהשני?" (שם, עמ' 26).

לסיכום, נראה שלמרות ההבדל בין ספרים חרדיים לספרים ציוניים־דתיים, המחברים משני המגזרים עורכים רציונליזציה לתהליך החיזור מתוך מטרה לקצר את תהליך ההיכרות שבמסגרתו גברים ונשים שאינם נשואים באים במגע זה עם זה, וכדי לקדם נישואין מהירים ככל האפשר לבני הזוג המתאימים ביותר (לזוג ולהוריו). הנפגעת הראשונה ממגמה זו היא ההתאהבות, שזוכה למקום של כבוד בחברה החילונית. כאן היא מוצגת כרגש מפריע ומזיק שיש לנטרלו על ידי מסירת השליטה בתהליך הבחירה לגורמי סמכות במדריכים החרדיים, או לחלופין כרגש אפשרי במצבו המתון אך לא הכרחי, במדריכים הציוניים־דתיים.

ב. אחרי הנישואין: עבודת הזוגיות

ביחסם לשלב הבא של הזוגיות – הקשר שאחרי הנישואין – הספרים החרדיים השמרניים כמעט אינם נדרשים לשאלת האהבה בין בני הזוג, ונראה שהם מנותקים יחסית מהשיח הפסיכולוגי־מודרני על זוגיות. הזוגיות נתפסת כציווי אלוהי, הזיווג נקבע משמים ואין להרהר אחריו מרגע שהסתיימו החופה והקידושין, והצורך לעבוד על הזוגיות נובע מהצורך לתקן

את המידות כחלק מתהליך רחב יותר של תיקון עולם. זהו למשל המסר העולה מהספר סביב למשפחה החרדי-ספרדי, הקובע ש"הסיבה לכך שבדורנו ישנם בתים שנהרסים היא מפני שבני הזוג אינם יודעים את תפקידם בעולם, אינם יודעים מה תכלית האדם בעולמו" (עמ' 77). לעומת זאת, ספרים חרדיים מתונים וציוניים-דתיים נמצאים בדיאלוג עם התרבות המערבית באשר לתפקיד האהבה ביחסים הזוגיים. ככלל, הם דוחים את רעיון האהבה הרומנטית הרגשית והגופנית הסוחפת לטובת שיח של אחריות ועבודה עצמית, ואפשר לראות בהם שילוב של רעיון העבודה העצמית של תנועת המוסר המיושם כאן על זירת היחסים הזוגיים ושל ספרות העזרה העצמית ברוח הפסיכולוגיה הפופולרית, המדגישה את הצורך לעבוד על מערכת היחסים.¹²

ספרו החרדי המתון של כהן, הבית היהודי, הוא דוגמה טובה למגמות אלו. זהו ספר שמשלב תובנות מתורת הטיפול הזוגי עם מקורות תורניים. כך, בניגוד לספרים השמרניים הנזכרים לעיל, לדעתו של כהן "אדם ניגש לנישואין במגמה אחת בלבד: למלא את הצורך שהטביע הקב"ה באישיותו לשהות עם אישיות קרובה, להעניק לה את התחושות הרגשיות שהיא זקוקה להן, ואשר יהיה נעים גם לקבל ממנה עידוד, יחס חם, ובנוסף לכך שתקבל אותי כמו שאני" (עמ' 38).

כהן מפרט באריכות בספרו את האופן שבו אפשר להגשים את השאיפה לאינטימיות על ידי ניהול נכון של משק הרגשות הביתי. הוא מפרט כיצד יש לקיים דיונים משפחתיים, ממליץ להחמיא לבן הזוג ולבת הזוג, למצוא זמן לביילוי משותף ועוד. נקל למצוא כאן השפעות של השיח הפסיכותרפויטי – למשל, הוא ממליץ על תהליך של שיקוף הדדי ועל מאמץ להבין את מניעי בני הזוג – אך ההמלצות מסתמכות על מקורות תורניים: את הצורך לאהוב את בן הזוג או בת הזוג הוא לומד, כשאר ספרי ההדרכה שניתחנו, ממצוות "ואהבת לרעך כמוך", ובכך מטשטש את ההבדל בין האהבה הזוגית הרומנטית למערכות יחסים אחרות כמו בין חברים לספסל הלימודים. גם את העזרה ההדדית בין בני הזוג הוא מבסס על מצווה – מתן צדקה – ונסמך על הרעיון התלמודי שאדם הנוזק לדבר מסוים נחשב לצורך עניין זה כעני, ולכן אדם שיכין לאשתו העייפה כוס תה יקיים גם את מצוות נתינת צדקה, שכן אשתו נזקקת למחווה זו. הרעיון שהאהבה נובעת מנתינה לזולת חוזר ונשנה בדבריהם של רבים מהכותבים. האהבה המערבית מתוארת כמבוססת על לקיחה, כלומר בני הזוג מעוניינים רק במה שיוכלו להפיק מהזוגיות עבור עצמם, ואילו הזוגיות היהודית מבוססת על נתינה הדדית, והאהבה היא תוצאה של הנתינה, "כי לאשר יתן יאהב" (דסלר, 1980, כרך א, עמ' 37). בתוך עולם ההגות היהודי, הראשון שהציג היגיון זה כקו מנחה לזוגיות טובה וכהצדקה לשיטת השידוכים החרדית הוא הרב אליהו דסלר בספר המוסר שחיבר מכתב מאליהו. מובן שרבנים חרדים

12 בהקשר זה מעניין להצביע על הקשרים בין תנועת המוסר לאתיקת העבודה הפרוטסטנטית, שלטענתו המפורסמת של מקס ובר (Weber, [1919] 1946) שימשה בסיס להתפתחות הקפיטליזם. מייסדה של התנועה, הרב ישראל סלנטר, קידם את הספר חשבון נפש של היהודי המשכיל מנחם מנדל לפין (1808) (1995), שחלק ניכר ממנו מבוסס על כתביו של הוגה הדעות האמריקאי בנג'מין פרנקלין, שפיתח שיטה של שיפור עצמי לפי דרגות של השתפרות שבועית (אטקס, 1984). גם קטן (תשנ"ב) מצא דמיון מפתיע בין חלקים מהספר מכתב מאליהו (תש"ו-תשנ"ז) מאת הרב אליהו דסלר, שאותו מרבים לצטט המדריכים שחקרנו, ובין ספרו רב המכר של דייל קארנגי, כיצד תרכוש ידידים והשפעה (1936) (1960).

שבאים להצדיק שיטה שבה ההיכרות בין בני הזוג לפני הנישואין מצומצמת ביותר ידגלו בגישת ה"נתינה מביאה לאהבה", אך זהו טיעון נפוץ גם בכתביהם של רבנים ציונים־דתיים המתבססים על טיעונו של הרב דסלר:

יש הנוטים לחשוב, שאהבתם לבן זוגם נוצרה בעקבות מתנות שקיבלו וכדו'. כותב הרב דסלר בספרו "מכתב מאליהו", בקונטרס החסד: "יותר משהנתינה באה בעקבות האהבה, האהבה באה בעקבות הנתינה" [...] משל למה הדבר דומה? לאדם שאוכל עגבניה, וכששואלים אותו: "מדוע אתה אוכל עגבניה?" הוא משיב: "מפני שאני אוהב עגבניות". אדם זה אינו אוהב עגבניות, כי אם את עצמו. שהרי אילו היה אוהב באמת את העגבניה – הוא לא היה אוכל אותה. כך אדם, שאומר שהוא אוהב את בת זוגו משום שהיא מעניקה לו, דואגת לו... אין הוא מבטא רגשי אהבה כלפי זוגתו, כי אם... כלפי עצמו. הדוגמה הטובה ביותר לאהבה אמיתית היא אהבת אם – לתינוקה. ככל שאמא מניקה ומעניקה לתינוקה – האהבה כלפיו גדלה. לכן חשוב תמיד לתת ולהעניק. ככל שמעניקים יותר, מרגישים בהתקשרות רגשית גדולה יותר לבן הזוג (הראל, 2005, עמ' 242, ההדגשות במקור).

נראה שהנגדת הזוגיות החילונית אשר מבוססת על מילוי הצרכים לזוגיות היהודית אשר מבוססת על נתינה היא קו הגנה־התקפה מרכזי של אידיאולוגים חרדים שמנסים להציב חלופה לשיח האהבה החילוני.¹³

עמדה זו משתקפת היטב ביחסם השולל של כל ספרי ההדרכה לסוגיית פירוק התא הזוגי: "הגירושין מהווים מוצא אחרון בלבד", טוענת אברמוב (1996, עמ' 27). התנגדותם של הכותבים מהמגזרים המתונים מתבררת על רקע טענתם שהעבודה היא הערך המרכזי בזוגיות. לפי גישה זו, הגירושין יכולים להתפרש רק כהרמת ידיים הנובעת מרפיון כוח רוחני ומוסרי. מקור נוסף להתנגדות לגירושין עולה בספרים החרדיים השמרניים. עמדתו של מחבר הקונטרס שלום באהלך היא שאין להתגרש בשום פנים ואופן: "אי אפשר לתקן את המידות אלא באשה הראשונה שאלוהים נתן לאדם" (עמ' ד), והרב שיק בעל אוצר שלום־בית מרחיק לכת ושולל את הגירושין גם במקרים של אלימות במשפחה. אף שהוא מרבה לנזוף בגברים המכים את נשותיהם ("אתה איש רע ובליעל. תפסיק כבר להתעלל בה ולהשפילה" [עמ' קלו]), הרב פונה גם לאישה המוכה: "ואף שהוא כעסן ורגזן מאוד ומתחיל להשתולל, סבלי קצת, כי כמה ועמו וכעסו? רק רגע, וכיון שיעבור הרגע, כבר ינוח" (עמ' רו). והסיבה לכך: "גירושין זה לא פתרון [...] אתם הורסים אחד את השני, הורסים את הילדים והורסים את כל העולמות [...] אני מבטיח לכם בהבטחה גמורה שיהיה לכם יותר מר [...] תדעו שאתם עוקרים את עצמכם מהעולם הזה ומהעולם הבא" (עמ' שכד).

כאן מיוחסת לגירושין משמעות מטאפיזית הרסנית, שכן היפרדות נתפסת כפגיעה בסדר הקוסמי הראוי ומשקפת ניתוק בין האל לעמו. זהו חלק מהשיח התיאולוגי של הזוגיות, שבו הקשר בין הגבר לאשה נתפס כשיקוף של יחסי הקב"ה־ישראל וכזירה אנושית המספקת לאדם הזדמנות לאחות את הקרעים הקוסמיים על ידי עבודה על מידותיו ותיקון שלום ביתו.

מאחר שמטרת הזוגיות הטובה אינה מתמצית במימוש עצמי, למושג האהבה יש תפקיד מוגבל ואינסטרומנטלי בזוגיות. ברמת הפרט המטרה היא שהגבר ילמד דרך הקשר עם האישה כיצד ליצור קשר אינטימי עם אלוהיו. ברמה הקוסמית יש בזוגיות הזדמנות לתיקון עולם, המתאפשר כאשר הגבר והאישה, הנתפסים כשונים מהותית זה מזו, מתחברים, כפי שנפרט בסעיף הבא.

בחינה של המהלך שנוקטים מחברי ספרי ההדרכה הדתיים לזוגיות מביאה למסקנה שמגמתם היא להסיר את הקסם מאידיאת האהבה הרומנטית בעזרת שיח רציונלי המצביע על חוסר שיקול הדעת הכרוך בהיסחפות אחר הרגשות. המסר של היהדות, כפי שהוא מוצג בספרים אלה, הוא שיש לעבוד כדי לשמר את הזוגיות, ושהאהבה האמיתית מגיעה רק לאחר החתונה. כאמור, אילו (2002) וסוידלר (Swidler, 2001) מצביעות על קיומו של שיח דואלי בחברה האמריקאית בנוגע לאהבה: אהבה רומנטית הוליוודית לעומת האהבה כדורשת עבודה רגשית ברוח השיח התרפויטי. הרבנים דוחים את ההגדרה הראשונה, שהיא בעיניהם תוצר של התרבות המערבית הרדודה, ומנכסים את השנייה כתפיסה יהודית אותנטית.

מהותנות מגדרית: שותפות ללא שוויון

רעיון אחר שזיהינו כמשותף לרוב הספרים הוא השיח המהותני בדבר ההבדלים בין האישה לאישה והשלכה מהם על תפקידי בני הזוג במסגרת הנישואין. בניתוח הממצאים מצאנו תימוכין לטענתו של קפלן (2007) שמאז תחילת שנות השמונים מתקיים בחברה החרדית שיח שמתייחס להבנת המין השני, ואנו מצאנו ששיח זה מאפיין גם את הספרים הציוניים-דתיים שקראנו. הוא נועד לשפר את איכות חיי הנישואין הדתיים על ידי הענקת כלים לכל אחד מבני הזוג להבין את האחר. זהו שיח מהותני המייחס את ההבדלים בין גברים לנשים לטבעם המולד ונעזר לשם כך בספרות פסיכולוגית פופולרית בסגנון גברים ממאדים ונשים מנוגה (גריי, 1994).

פרט לספרו של קנוהל (2005), שבו שיח המהותנות משני, בכל שאר הספרים שניתחנו זיהינו שיח מהותנות חזק וכולט. הספרים נבדלים זה מזה במידת האפולוגטיקה שהם משלבים בהצגת החשיבה המהותנית ובמידת המאמץ ליישבה עם הפמיניזם, אך הרטוריקה הכללית אחידה: הגבר והאישה שונים, והשינויים הללו מהותיים לטבעם הנברא. "יש הבדלים מהותיים, ביולוגיים ופיסולוגיים בין המינים", קובע אבינר (2000). פינקוס (2002) מבחין בין תכונות האישה לתכונות הגבר: הגבר תכליתי, האישה רגשנית ודברנית, הגבר אינו מרבה לסכול, האישה סובלת הרבה ודמעתה מצויה, הגבר אינו אסתטי, והאישה מקפידה על ניקיון ויופי. טענתו היא שבאופן פרדוקסלי האחדות תתחיל עם ההכרה בנבדלות בין בני הזוג. בלייכר בספרו שכינה ביניהם מגדיל וקובע ש"באופן טבעי ונורמלי אין שום סיבה שהאישה והאשה ירצו לשבת יחד זה לצד זה כיון שמעצם טבעם הם שונים זה מזו באופן מהותי" (עמ' 11).

מילת המפתח ברבים מהספרים לתיאור יחסי הזוג היא שותפות, ונראה שהיא מחליפה את המילה שוויון, "הרווחת בספרות ההדרכה החילונית ומופיעה רק בהקשרים פולמוסיים בספרים שקראנו. למשל, קנוהל (2005) מציג את מטרת יצירת שלום הבית בהשגת "שותפות הוגנת ונעימה" (עמ' 21), ואבינר (2000) קובע כי "נישואים הם שותפות" (עמ' 114).

המהותנות אמנם משותפת לספרים שסקרנו, אך יש הבדל מגורי בין ספרים חרדיים לציוניים־דתיים בהתייחסות למעמד האישה בבית: ברבים מהספרים החרדיים יש מדרג מובהק של מעמד הגבר והאישה בבית, ואילו בספרים הציוניים־דתיים אין תמיד אמירה ברורה באשר לדירוג הפנים־משפחתי. כמה ספרים חרדיים שמרניים אף מבטאים התייחסות מפורשת לעליונותו של הבעל. וולבה (1975 [1996]) כותב: "אצל אומות העולם דין קדימה לאשה בכל ענייני דרך ארץ: היא נכנסת ראשונה, אותה מכבדים ראשונה. לא כן אצלנו: בכל העניינים של כבוד, הבעל קודם לאשה [...] ואין לבעל לוותר על כבודו, כי בזה הוא מערער את יסודות הבית" (עמ' 5).

בספר סביב למשפחה החרדי־ספרדי השיח ההיררכי לא זו בלבד שאינו מוסתר, אלא שהשיח הפטריארכלי אף רווח בספר במפורש, והדימוי המרכזי בו הוא הכניעה: "אשה הנכנעת לבעלה זה סוד ההצלחה בין בני הזוג" (עמ' 74). כמו כן, שניהם נדרשים להיכנע בפני הרבנים, כל המערכת החברתית כפופה לקב"ה ומצוותיו, והפרדיגמה כולה היא חברתית־היררכית מובהקת. כך לדוגמה, נאמר ב"תקנות לבעל" שלא יסתור דברי אשתו בפני הילדים כדי שלא לערער את סמכותה בעיניהם, ואילו ה"תקנות לאשה" אוסרות עליה להיכנס בדבריו או לסתור אותם בכל מקום (שם, עמ' 28-31). בהקשר של חינוך הבנות נאמר: "היום בדורנו יש כל כך הרבה עומס על הבנות בשיעורים עד שאין להם זמן לעסוק בעבודות הבית וחבל. שבוה נמדדת האשה, האם יודעת לבשל או האם היא נקיה ומסודרת וזהו התפקיד של האשה ובוה צריכים ההורים להשקיע" (שם, עמ' 62). המחבר אף מביא מעשה במחנך שביקשו ממנו שיבחן את הבנות בסוף השנה, והוא הזמין את כל הכיתה לביתו, ואשתו הגישה להן עוגה. המשך הסיפור מלמד רבות על תפיסת תפקיד האישה:

לאחר שסיימו לאכול נכנס הרב וכל הבנות ציפו למבחן [...] אמר להן: האם אתן יכולות לאפות עוגה כזו? והרמו ברור הוא שלאיש לא משנה אם האשה תדע עוד פרוש של רש"י או עוד פלפול או קושיא. אך אם האשה לא תדע כיצד לבשל, אזי דבר זה ישנה לאיש שלה מאוד (שם, עמ' 63).

ספרים אחרים במגזר החרדי מתונים יותר, אולי מתוך חשש מההשלכות הדכאניות שעוללות להיות לשליטת הגבר באשתו ובביתו. לכן יש מחברים שמדגישים שמכותו של הגבר צריכה לנבוע מרוחניותו, תורניותו ומידותיו, ולא מיכולתו להפעיל כוח בבית, מכוחה של ההלכה או מכוחו של מנהג. למשל, טוען בעל שידוכים וזיווגים: "הבעל, בכדי להיות המנהיג המוסמך המכוון את קווי המטרה של הבית, מוכרח להיות שולט בידיעת התורה – מפני שכל סמכותו כמנהיג ומדריך בעניינים רוחניים של הבית נובעת אך ורק מכח תורתו שזכה לרכוש בלימודו" (עמ' 22).

רבים מהספרים החרדיים המתונים והציוניים־דתיים קוראים לגבר להתחשב באשתו, לעזור לה בבית, להקשיב לה, לשוחח איתה על מצוקותיה וכן הלאה. כדי לבסס מסר זה של התחשבות באישה משתמשים המחברים בכלים דתיים כמו ייחוס משמעות מוסרית ואף דתית לרגישות הגבר כלפי צורכי אשתו. מחבר הבית היהודי טוען למשל: "בעל האוכל את המאכלים שרעייתו בישלה ומצוי בדירה שרעייתו טיפחה ואינו מגיב בשבחים לפעולות אלה של רעייתו, הוא למעשה עושה פעולת גניבה, שהרי סוג התשלום שרעייתו מצפה תמורת טרחתה הוא תגובתו החיובית" (עמ' 16).

במקומות שבהם יש התייחסות להיררכיה, הדימוי המתאים ביותר הוא של הגבר כשליט נאור והאישה כמשרתת מבחירה. למשל, בעל תפארת אבות כותב: "אף שהאיש נעשה בעל הבית וקולו צריך להשמע בביתו [...] דיבור זה צריך להיעשות בשקט" (עמ' לד). אברמוב (1996) מציינת: "טבעי שגבר ירצה לשלוט בתוך ביתו. אילו היו כל הנשים מקבלות עובדה זו מבלי להיאבק בה, היה השלום שורר בהרבה יותר בתים" (עמ' 136). ואפילו ארציאל (1998) הציונית-דתית טוענת: "הכלל של עשיית רצון הבעל הוא בסיסי ביותר. אשה המקפידה לקיים כלל זה בלבד [...] תמצא את רוב התשובות לבעיותיה" (עמ' 66). סביב ההתמודדות עם פמיניזם מתגלה הממד הפולמוסי בספרים החרדיים המתונים. אברמוב (1996) למשל מכנה את הפמיניזם "רעיונות מטורפים הנפוצים כל כך בימינו ומאיימים לדרדר אותנו ואת חיי הנישואין שלנו במורד התלול" (עמ' 38).

בתפיסת המהותנות המגדרית אפשר לראות השלמה לתיאולוגיה של הזוגיות שהוזכרה בסעיף הקודם. המהותנות המגדרית משתלבת היטב בתפיסה התיאולוגית שלפיה היקום שואף לעבור ממצב של פירוק ופירוד למצב של אחדות אלוהית. תפיסתו של בעל אוצר שלום-בית למשל היא שגבר ואישה הם הפכים, ושלוש פירושו ששני הפכים מסכימים לדבר אחד. יצירת שלמות בין הפכים היא תיקון עולמות עליונים ממש, ובכך משרתת תפקיד קוסמי: "תשתדלו בכל מחיר שיהיה שלום בבית, ועל ידי זה תזכו להיעשות כלים לגבי גילוי אין סוף ברוך הוא" (שם, עמ' קז). גם לפי בעל שלום באהלך מתרחש תהליך קוסמי שבמסגרתו לא רק המגדר מהותני אלא אף הקשר הזוגי, שכן לכל אדם מזמן אלוהים את האישה שנועדה לעורר בו קושי בדיוק במידות שהוא צריך לתקן, וכך הזוגיות משמשת "כור זהב לצירוף המידות" (עמ' ב). בהתאם לכך, לחסידיים גדולים מזמן אלוהים אישה קשה במיוחד, כדי לאפשר חיבור גדול יותר של ניגודים. ככל שקשה לגבר עם אשתו, כך תגדל המעלה השמורה לו. לכך חוברת התפיסה שאלוהים ברא את האדם והאישה מחוברים ואז הפרידם, וכל שאיפתם היא לשוב ולהתאחד. היות שאדם בלי אשתו הוא מחצית בלבד, הזיווג שלו הוא חציו השני ממש. לתיקון המידות, להשלמת החסר ולשילוב ההפכים יש תפקיד קוסמי עליון: "כל הבריאה כולה והייחוד העליון והשראת השכינה בבריאה, תלוי בשלום, כי אין השכינה שורה במקום פירוד" (שם). אם כן, חיבור ההפכים של הגבר והאישה תכליתו לשרת מטרה קוסמולוגית של הגברת האחדות בעולם. ככל שידגשו ההבדלים בין המינים, כך תהיה נעלה יותר המשימה המוטלת על בני הזוג.

דיון: המהותנות כציר מקשר בין דחיית הרומנטיקה להכפפת האישה

ניתוח ספרי הייעוץ לזוגיות מבית היוצר של החברה הדתית הוביל אותנו לטעון ששני מסרים עיקריים משותפים לכל הספרים בסוגה זו וחוצים מגורים פנים-דתיים: האחד, דחיית הממד הקסום של האהבה הרומנטית, ובתוך כך הדגשת חשיבותה של העבודה על הזוגיות, והשני, קיומו של שיח מהותני באשר להבדלים בין האיש לאישה והשלכה מהם על תפקידי בני הזוג במסגרת הנישואין. ציינו גם תשתית תיאולוגית משותפת לתפיסות הללו.

אייזנשטדט (Eisenstadt, 1996, 2000) רואה את התנועות הפונדמנטליסטיות הדתיות כתנועות מודרניות המשלבות אלמנטים מחשבתיים ומעשיים חדשניים באידיאולוגיה ובדרכי הפעולה של מאמיניהם. אנו טוענים שהקריאה בספרי ההדרכה מעלה תמונה דומה

לגבי יחסם של ספרים אלה לזוגיות הדתית. טיריאקיאן (Tiryakian, 1992) כותב שבניגוד לטענותיו של ובר, העולם הפרה־מודרני לא היה מלא בקסם, וממילא קסם זה אינו הולך ופג בעידן הביורוקרטיה והרציונליזציה. למעשה, כותב טיריאקיאן, הקסם הומצא עם המודרניות, אך המודרניים ייחסו אותו לדורות עברו. אנו מקבלים את עמדתו של טיריאקיאן שבעולם המודרני יש מגמות של הסרת הקסם והשבת הקסם הפועלות בה בעת בזירות שונות. מתוך מבט כללי על הספרים שקראנו אנו טוענים שיש בהם מגמות הן של הסרת קסם והן של השבת קסם, שכאמור תואמות את רוח התקופה המודרנית, אך מתארגנות באופן הפוך מהמקובל בחברה המערבית החילונית.

אילו (2002) טוענת שהאהבה הרומנטית הסוחפת משיבה את הקסם לעולם הפוסט־מודרני. הזמן והמקום שבו מתקיים האקט הרומנטי הופכים לחגיגים על ידי העדפת הלילה, זמן שנתפס כהיפוך של זמן העבודה, על ידי ציון ימי שנה לנישואין (שכמו טקסים דתיים משתלבים במעגל השנה), ועל ידי העדפת חיק הטבע הרחוק מהימים האורבני. האוהבים משתמשים בחפצים ייחודיים כגון מתנות ולבוש מהודר ומבחינים בבירור בין רגשות ההתעלות המאפיינים את מצב ההתאהבות לבין רגשות יומיומיים. כל אלה יוצרים תחושה של קסם, שאילו מדמה לחוויה דתית:

קיים דמיון בין היראה ועוצמת הרגש שחשים בחוויה הדתית לבין הרגש הרומנטי. שניהם מציפים את המאמין או את האוהב, ובשניהם מושא האמונה או ההערצה נתפס כאחד והיחיד. הרגשות שמעוררת האהבה הרומנטית מזכירים את מה שרודולף אוטו תיאר כ"אלוהי", יסוד המאופיין בעזרת מונחים כגון "חרדת קודש", "התפעמות" ו"רוממות" ועל ידי תחושה שהסובייקט נכנע לאל (או לאהוב) (שם, עמ' 119).

תיאור זה מנהיר את הצורך של ספרי ההדרכה להתמודד עם אידיאל האהבה הרומנטית. הסרת הקסם באה לידי ביטוי ביציאתם של מחברי הספרים נגד האהבה הרומנטית בשמה של הרציונליות. במקום לצפות להתאהבות הם קוראים לזוגות לעבוד כדי ליצור אהבה זוגית שאינה בנויה על אשליות. הם מבטאים את השיח שאילו כינתה "אהבה כעבודה" ומציגים אותו כמבוסס על מקורות יהודיים, כשהמלצות המעשיות כיצד לעבוד על הזוגיות שאולים לעתים קרובות מהספרות הפסיכולוגית. התרבות החילונית מוצגת כמי שמעדיפה את מודל האהבה ההוליוודית על פני העבודה הקשה הנדרשת לבניית יחסים "אמיתיים". אפשר לשער שחלק מהשקפה זו נובע מכך שהעולם היהודי־אורתודוקסי מדיגיש ערכי שמרנות (Schwartz & Huisman, 1995) ומבטא "הגמוניה של הקהילה" (יפה, 2009, עמ' 39). בהקשר ערכי־זהותי כזה מעדיפים מחברי הספרים, המשמשים מורי דרך לקהילותיהם, להדגיש סגנון זוגיות המחזק את הסיפוק שבשימור התא המשפחתי מתוך ויתור על צורכי הפרט ולהעדיפו על פני זוגיות המציבה במרכז את המימוש העצמי.

מנגד, הקסם מושב לזירת הזוגיות על ידי הדגשת ההבדלים בין גברים לנשים והטענה שהבדלים אלה נטועים במהותם הפנימית. לקסם יש שני רבדים: ברובד האישי הוא נובע מכך שבני הזוג נכנסים להרפתקת חייהם ברגע שהם נישאים ונחשפים לריגוש של היכרות עם הזר, בן המין השני. מדובר במסע של חיים מפני שההבדלים המהותניים בין המינים הופכים את בן הזוג או בת הזוג לארץ לא נודעת, ולשם הבנתו יצטרכו לגייס את מיטב

משאביהם: "הרבה אנשים עורכים מחקרים וכותבים עבודות על אין ספור תופעות ביקום. עבודת הדוקטורט שלנו היא להכיר היטב את האדם שאיתו אנו חולקים את חיינו", מסבירה ארציאל (1998, עמ' 69). קסם זה אמור להחליף את הקסם ההפכףך והזמני של ההתאהבות. התגמול על המאמץ אינו קטן מהשיאים המובטחים לזוג המאוהב, שכן כאן הבעל והאישה מוצגים כמשלימים זה את זה באופן מופתי. ברובד הדתי יש כאן הזדמנות לתקן עולמות עליונים על ידי השבת האחדות לעולם האנושי המפוצל, בין השאר, מבחינה מגדרית. המשפחה הדתית היא קוסמוס מקודש הבנוי על כך שהגבר והאישה, שלהם תכונות משלימות, מתאחדים ומקימים משפחה. בעולם החרדי, השלמות המבוססת על השונות המגדרית היא בבחינת חלופה לקסם הרומנטי, ואילו הציונות הדתית מנסה, בהצלחה חלקית בלבד, לשלב התאהבות רומנטית וקוסמוס מקודש; תופעת הרווקות המתמשכת בציונות הדתית מלמדת שכאשר הממסד מרפה מהשליטה ומאפשר תהליך חיזור חופשי, אין לחזות את התוצאות (אנגלברג, 2009).

לקסם זה יש גם רווח חברתי, שכן המהותנות היא דרך לנגח את שיח השוויון הפמיניסטי (אגב המרתו בשיח ההבדלים של הגל השני של הפמיניזם), וכך לשמר את חלוקת התפקידים המסורתית בזירה הציבורית של החברה הדתית, שבה הגברים נוטלים עליהם את תפקידי ההנהגה הדתית. כמו שטדלר (Stadler, 2009), גם אנו מצאנו שספרי ההדרכה מגיבים להשפעות התנועה הפמיניסטית. מטרתם לבצע התאמה כפולה בין התפיסה המגדרית הדתית לזו המערבית בעזרת תנועת מלקחיים: מחד גיסא, לעדכן את ערכי המשפחה הדתית העכשווית לאור ציפיותיהן של נשים שנחשפו לחשיבה פמיניסטית, ומאידך גיסא, לשכנע את האישה לקחת על עצמה מרצון תפקיד מגדרי מסורתי בזוגיות ולעודדה לבחור מדעת בכפיפות למשפחה, לדת הפטריארכלית, ובמידה מסוימת גם לגבר (Davidman, 1991). המהותנות המגדרית משמשת אפוא לשלוש מטרות משולבות: להשבת הקסם למערכת הזוגית, למתן גושפנקה תיאולוגית למאמץ לשמור על שלום בית ולהצדקת הדרתן של נשים מהעולם הדתי הציבורי.

בעקבות ניתוח הספרים אפשר להסביר גם מדוע פורחת ספרות ההדרכה דווקא עכשיו. רבים מהמחברים מעידים על שבר בזוגיות בחברה הציונית-דתית, שמצריך התמודדות מפורשת עם נושאי זוגיות יותר מאשר בעבר. גם בחברה החרדית מודעים לשבר הזה ולקשר בינו לבין המפגש עם ערכי המודרנה, כפי שמציין פינקוס (2002): "חיים אנו בדור שונה לחלוטין מהדור הקודם. ישנה עליה דרסטית בכמות הבעיות בענייני שלום בית ובהתאם לכך גם אחוז הגירושין, לדאבונו, נמצא בסימן עליה" (עמ' כא). הערעור על המובנות מאליו של מוסד המשפחה נובע לפחות בחלקו מכך שנשים דתיות מושפעות מחשיבה פמיניסטית, ובני שני המינים מושפעים מחשיבה פסיכולוגית מערבית שמציגה את הנישואין כזירה של מימוש עצמי והשגת אושר. חשיפה זו מעוררת צורך בתיווך של הידע המערבי-פסיכולוגי ובהתאמתו המגזרית על ידי יצירת מדיום מקביל ונבדל לדתיים.

לסיכום, כמו בתרבות המערב, גם בזירה זו משמשים הקסם והצורך לעבוד על הזוגיות בערבוביה בכל הקשור לזוגיות ולמשפחה, אך כאן הם מתארגנים מחדש. מחד גיסא, הקסם מוסר מתהליך החיפוש, שרצוי שיהיה קצר ותכליתי: המדריכים טוענים שאין צורך להתאהב, ורובם אף מוכנים לוותר על היווצרות קשר רגשי עמוק בין בני הזוג לפני הנישואין. מאידך גיסא, בזוגיות שלאחר הקידושין מודגש הממד של הקסם המתבטא בכך שבני הזוג משלימים

זה את זה מטבע ברייתם. קסם זה אינו דוחה את הצורך לעבוד על הזוגיות לאחר הנישואין, נושא שהמדריכים מדגישים חוזר והדגש ושמשתלב באתיקת העבודה העצמית של תנועת המוסר. אך עבודה זו אינה יכולה להיכשל, וכשם שאין גירושין מהעצמי לתלמיד הישיבה העוסק בעבודה על מידותיו, כך אין גירושין מהשותף לעבודה עצמית זו, המיושמת עתה, בהשראת הספרות הפסיכולוגית הפופולרית, על שדה יחסי הזוגיות וחי המשפחה.

על אף ההבדלים הרבים בין החברה הציונית־דתית לחברה החרדית, מחקרנו מלמד על נקודות דמיון יסודיות ביניהן ביחסן לזוגיות. דמיון זה יכול להיות מוסבר, כפי שאמרו שגיא (2006) ורביצקי (2006), בכך שלא־דיאולוגים האורתודוקסים השונים יש מכנים משותפים רעיוניים. הם מגנים על הנצחי מפני החדש והמודרני, שעה שהם עצמם נטועים בעולם המודרני ומושפעים מרעיונותיו ולא רק מפירותיו הטכנולוגיים. רעיונות פסיכולוגיים ופמיניסטיים נתפסים לא אחת כאיום על רוח ישראל סבא, אך הם גם מופנמים. לכן אין פלא שקיים דמיון מסוים בין החברות באופן ההתמודדות עם איומים אלה: הפנמה של חלק מהמושגים והצגתם כנטועים ביהדות מימים ימימה. זו גישה שזוהתה כמאפיינת דתות באופן כללי, והיא אכן מאפיינת גם את האורתודוקסיה היהודית־ישראלית.

מקורות

- אבינר, ש' (1983). פרקי אהבה – בין איש לאשתו. בית אל: ספריית חוה.
- (2000). ואהבת לרעייתך כמוך – על נישואין. ירושלים: חמ"ל.
- (2002). אחותי כלה – לקראת נישואין. בית אל: ספריית חוה.
- (2007). כיצד נמצא בן זוג. אוחזר בתאריך 10 בספטמבר 2007 מתוך www.kipa.co.il/family/show.asp?id=22571&from=m.
- אברמוב, י' ואברמוב, ת' (1996). שניים שהם אחד: הנחיות לחיי הנישואין על פי התורה. ירושלים: פלדהיים.
- אטקס, ע' (1984). רבי ישראל סלנטר וראשיתה של תנועת המוסר. ירושלים: מאגנס.
- אילוז, א' (2002). האוטופיה הרומנטית: בין אהבה לצרכנות. חיפה: אוניברסיטת חיפה.
- אלאור, ת' (2006). מקומות שמורים: מגדר ואתניות במחוזות הרת והתשובה. תל אביב: עם עובד.
- אנגלברג, א' (2009). כשהאהבה מקלקלת את השורה: הציונות הדתית ובעיית הרווקות המתמשכת. תיאוריה וביקורת, 35, 280-291.
- ארציאל, ד' (1998). נישואין: מימוש עצמי, בנין משפחתי – מדרך לאשה. ירושלים: עטרת.
- בלייכר, מ' (2005). שכינה ביניהם: בירור מהותו של קשר הנישואין ויסודות בדרך בנייתו. חברון: מעמק חברון.
- בצרי, ס' (1981). הנישואין – משימה! מדרך לחיי הנישואין. ירושלים: מכון הכתב.
- ברנר, א' (2005). ספרות ההדרכה לנישואין. בתוך ז' מאור (עורך), "ויקרא את שמם אדם": זוגיות ומשפחה ממבט יהודי חדש (עמ' 265-300). אפרתה: מכון בינה לעתים.
- גבריאלי, ד' (1996). סביב למשפחה. חולון: ישיבת עטרת חכמים.
- גריי, ג' (1994). גברים ממאדים ונשים מנוגה. תל אביב: אור־עם.

- דסלר, א"א (1980). מכתב מאליהו: כרך א (מהדורה יד). ירושלים: דפוס ראם.
- דרייפוס, י' (2005). אקדמות מילין – אשנב למאמרי הספר ולמבט חדש על המשפחה. בתוך ז' מאור (עורך), "ויקרא את שמם אדם": זוגיות ומשפחה ממבט יהודי חדש (עמ' 11-31). אפרתה: מכון בינה לעתים.
- הראל, א' (2005). בניין שלם – ספר הדרכה לחתנים וכלות כולל הכוונה למודריכים. בני-ברק: חמו"ל.
- וולבה, ש' (1975 [1996]). מאמרי הדרכה לחתנים [ועדים שנאמרו בישיבת באר יעקב והוספות]. ירושלים: בית המוסר על שם ר' ח"מ לעהמן.
- וולפסון, נ' (2005). ודבק באשתו – פרקי לימוד להעמקת החיבור בין איש לאשתו. ירושלים: ארז.
- ולרשטיין, ג' ובלקסלי, ס' (1995). יש נישואין מאושרים: איך וכיצד לשמר את האהבה. תל אביב: מטר.
- יפה, א' (2009). סמכות פדגוגית נשית וגבולותיה: חינוך ופסיכולוגיה, טקסט ופרקטיקה בגני ילדות חרדיים. בתוך ק' קפלן ונ' שטדלר (עורכים), מנהיגות וסמכות בחברה החרדית בישראל: אתגרים וחלופות (עמ' 31-56). ירושלים: מכון ון ליר.
- כהן, ש' (1995-1997). הבית היהודי: פרקי הנחייה לתקשורת במשפחה וליחסי אנוש וחברה על פי מקורות היהדות: כרכים א-ב. בני ברק: הוצאה פרטית.
- כי טוב, א' (1957). איש וביתו: תורת הבית היהודי – הליכות והלכות. ירושלים: הוצאת ספרים א.
- ליבוביץ, י' (1988). שידוכים וזיווגים. ניו יורק: פלדהיים.
- לפין, מ"מ (1995 [1808]). ספר חשבון הנפש. ירושלים: פלדהיים.
- נוביס-דויטש, נ' (2010). מפגש הערכים בין הפסיכולוגיה הפסיכודינאמית לבין היהדות הדתית בוותם של מטפלים דתיים. חיבור לשם קבלת תואר דוקטור, האוניברסיטה העברית בירושלים.
- סגל, ד"ו (2001). שלום באהלך – מאמרי חיוק והתעוררות ענין שלום בית לבן תורה-בן עליה. בני ברק: המוסד לעידוד לימוד התורה.
- פינקוס, ש"ד (2002). תפארת אבות – בענייני שמחת נישואין ובנין הבית היהודי. ירושלים: חמו"ל.
- פלהיימר, מ' (2002). למלכה אין בית, למלך אין כתר. מעלה אדומים: הוצאה פרטית.
- צור, צ' וצור, ע' (2006). סוד הקשר הזוגי. ירושלים: כתר.
- קארנגי, ד' (1936 [1960]). כיצד תרכוש ידידים והשפעה. ירושלים: עבר.
- קטן, י' (תשנ"ב). קבל האמת ממי שאמרה. המעיין, (לבג), 54-56.
- קנוהל, א' (2005). איש ואשה זכו שכינה ביניהם: פרקי הדרכה לחתן ולכלה. עין צורים: מכון שילובים ישיבת הקבה"ד.
- קפלן, ק' (2007). בסוד השיח החרדי. ירושלים: מרכז זלמן שזר לתולדות ישראל.
- קפלן, ק' ושטדלר, נ' (עורכים) (2009). מנהיגות וסמכות בחברה החרדית בישראל: אתגרים וחלופות. ירושלים: מכון ון ליר.
- רביצקי, א' (2006). מבוא: על גבולה של האורתודוקסייה. בתוך י' שלמון, א' רביצקי וא' פרויגר (עורכים), אורתודוקסייה יהודית: היבטים חדשים (עמ' 1-20). ירושלים: מאגנס.

רפאל, ש' (2000). הנישואין – גן שושנים. ירושלים: חמו"ל.
 שגיא, א' (2006). האורתודוקסייה כבעיה. בתוך י' שלמון, א' רביצקי וא' פרזיגר (עורכים),
 אורתודוקסייה יהודית: היבטים חדשים (עמ' 21-54). ירושלים: מאגנס.
 שיק, א' (1998). אוצר שלום-בית. ירושלים: חמו"ל.
 שניאורסון, מ"מ (2001). אור הבית (ליקט וערך: ז' דיטרמן). קרית מלאכי: תורה אור – מרכז
 להפצת המעיינות.

שנקר, י' (2009). בראי הקדמות ומבואות: על כתיבה נשית וסמכות גברית בקהילה החרדית.
 בתוך ק' קפלן ונ' שטלר (עורכים), מנהיגות וסמכות בחברה החרדית בישראל: אתגרים
 וחלופות (עמ' 78-98). ירושלים: מכון ון ליר.

Aldous, J. & D'Antonio W. V. (1983). Introduction: Family and religions beset
 by friends and foes. In W. V. D'Antonio & J. Aldous (Eds.), *Families and
 religions: Conflict and change in modern society* (pp. 9–16). Beverly Hills,
 California: Sage Publications.

Berger, P. L. (1967). Religious institutions. In N. J. Smelser (Ed.), *Sociology: An
 introduction* (pp. 329–379). New York: John Wiley and Sons.

Butler-Bowden, T. (2003). *50 self help classics: 50 inspirational books to transform
 your life*. London: Nicholas Brealey.

Davidman, L. (1991). *Tradition in a rootless world: Women return to Orthodox
 Judaism*. Berkeley: University of California Press.

Eisenstadt, S. N. (1996). The Jacobin component of fundamentalist movements.
Culture and Science, 5(3), 155–170.

— (2000). The reconstruction of religious arenas in the framework of multiple
 modernities. *Millennium: Journal of International Studies*, 29(3), 591–611.

Freud, S. ([1930] 1989). Civilization and its discontents. *The standard edition of
 the complete psychological works of Sigmund Freud* (J. Strachey, Trans. and Ed.)
 (Vol. 21, pp. 64–145). London: Hogarth Press.

Goldscheider, F. K. & Waite L. J. (1991). *New families, no families? The
 transformation of the American home*. Berkeley: University of California Press.

Hardcare, H. (1993). The impact of fundamentalism on women, the family and
 interpersonal relations. In M. E. Marty & R. Scott (Eds.), *Fundamentalisms
 and society: Reclaiming the sciences, the family, and education* (pp. 129–150).
 Chicago: University of Chicago Press.

Illouz, E. (2007). *Saving the modern soul: Therapy, emotions, and the culture of self-
 help*. Berkeley: University of California Press.

Jamieson, L. (1998). *Intimacy: Personal relationships in modern societies*.
 Cambridge: Polity Press.

Lehmann, D. (1996). *Struggle for the spirit: Religious transformation and popular
 culture in Brazil and Latin America*. Cambridge: Polity Press.

- Lehmann, D. & Siebzechner, B. (2006). *Remaking Israeli Judaism: The challenge of Shas*. London: Hurst Company.
- Pankhurst J. G. & Houseknecht, S. K. (2000). Introduction: the religion-family linkage and social change—A neglected area of study. In S. K. Houseknecht & J. G. Pankhurst (Eds.), *Family, religion, and social change in diverse societies* (pp. 1–40). Oxford: Oxford University Press.
- Schwartz, S. H. & Huismans, S. (1995). Value priorities and religiosity in four western religions. *Social Psychology Quarterly*, 58(2), 88–107.
- Shumway, D. (2003). *Modern love: Romance, intimacy and the marriage crisis*. New York: New York University Press.
- Stadler, N. (2009). *Yeshiva fundamentalism: Piety, gender and resistance in the ultra-orthodox world*. New York: New York University Press.
- Stone, L. (1979). *The family, sex and marriage in England 1500–1800*. New York: Harper and Row.
- Strauss, A. L. & Corbin, J. (1990). *Basics of qualitative research: Grounded theory procedures and techniques*. Newbury Park, CA: Sage.
- Swidler, A. (2001). *Talk of love: How culture matters*. Chicago: University of Chicago Press.
- Tiryakian, E. T. (1992). Dialectics of modernity: Reenchantment and dedifferentiation as counter-processes. In H. Haferkamp & N. J. Smelser (Eds.), *Social change and modernity* (pp. 78–96). Berkeley: University of California Press.
- Weber, M. ([1919] 1946). *From Max Weber: Essays in sociology* (H. H. Gerth & C. W. Mills, Trans. and Ed.). New York: Oxford University Press.

